

הרב יהודה זולדן, מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, סימן ל, עמ' 479-487

זכר ליובל

- א. מצות יובל
- ב. תקיעת שופר במוצאי יום כיפור
- ג. איסור מלאכה במשך שנתיים
- ד. כששביעית לא נוהגת כלל
- ה. זכר ליובל כיום

א. מצות יובל

בויקרא כה, ח-י נאמר:

וספרת לך שבע שבתות שנים שבע פעמים, והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה. והעברת שופר תרועה בחודש השביעי בעשור לחודש ביום הכיפורים תעבירו שופר בכל ארצכם. וקדשתם את שנת החמישים שנה וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה, יובל היא תהיה לכם.

מצוות היובל לא נוהגת מלאחר חורבן בית שני, ולחלק מהפוסקים הם לא נהגו גם במהלך בית שני. הטעם לכך הוא מאחר שנאמר "וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה", ומשגלו שבטי עבר הירדן, ועם ישראל לא יושב בארצו לפי נחלות השבטים, לא מתקיימת דרישת הפסוק "לכל יושביה".

יחד עם זאת, לא נקבע גם שום זכר למצוות האלה, ולמעשה אין אנו עושים דבר הקשור למצוות היובל. התוס' בגיטין לו, ב בד"ה ותקון, מעורר זאת ושואל:

והא דלא תיקון נמי זכר ליובל?!

אך דוקא בעלי התוס' במקומות אחרים מעלים אפשרות שבכל זאת, כן ניתקן דבר מה, זכר למצוה הנהוגה ביובל. אין בדבריהם במקומות האחרים סתירה לתוס' בגיטין, מאחר שמדובר בבעלי תוס' שונים.

ב. תקיעת שופר במוצאי יום כיפור

בויקרא כה, ט נאמר שביום כיפור של יובל יש לתקוע בשופר. כיום, בכל מוצאי יום כיפור תוקעים בשופר, וזאת זכר ליובל. מנהג זה מופיע כבר בגאונים בשם רב האי גאון (תשובות הגאונים שערי תשובה סי' סו, ובאוצר הגאונים ליומא עמ' 42-43). במרדכי בסוף יומא סי' תשכז כותב בשם רב פלטוי גאון, שהמנהג בשתי ישיבות הוא לתקוע תשר"ת, והראב"ה הסביר שזאת בשל הנאמר ששווה היובל לתקיעות ולברכות (ראש השנה כו, ב). גם התוס' במגילה ד, ב בד"ה ויעבירנה [השני], כותב בשם ר"י הלוי, שתקיעה זו היא זכר ליובל². התוס' אומרים זאת כתשובה

¹ התוס' משתמש בביטוי "נמי", מאחר שדבריו נכתבים על רקע דברי הגמ' שם, האומרת ששביעית בזמן הזה היא לא מהתורה "ותקינו רבנן דתשמיט זכר לשביעית". בביאור דברי תוס' עסק הרא"ה הרצוג, בפסקים וכתבים ג' שו"ת במצוות התלויות בארץ עמ' שח. אכן לשיטת רוב מוחלט של הפוסקים, שביעית בזמן הזה - שמיטת קרקעות ושמיטת כספים, היא מדרבנן. התוס' עונה על שאלתו, תשובה שמשמעותה היא, שאכן לא תיקנו שום זכר ליובל בשל סיבה מסוימת. לקמן נדון בתשובה זו של התוס'.

² נימוק זה מופיע במקורות נוספים. בסדור רב עמרם גאון חלק ב עמ' קפט; ר' יצחק בן אבא מארי, ספר העיטור, הלכות יום הכיפורים דף קט עמוד א; רבנו שמחה, מחזור ויטרי סי' שמה ד"ה שמעתי, ובסי' שנו; ר' אהרון בן יעקב, כל בו סי' ע; ר' צדקיה בן בנימין מרומי, שבלי הלקט השלם סי' שכב; שו"ת רש"י סי' שנד, רש"י, ספר הפרדס עמ' קלה; ר' יצחק בן גיא, מאה שערים בסוף הל' יוה"כ; מרדכי, יומא סי' תשכז; טור או"ח תרכד, ובבית יוסף שם, ובשולחן ערוך או"ח סי' תרכג, ו בבבאר היטב סי' ק ו; הרב שלמה גאנצפריד, קצש"ע קלג, כו. בסיכום הענין עיין בסידור כנסת הגדולה חלק ד' עה. הרב מרדכי פוגלמן, שו"ת בית מרדכי סי' לז, כותב שבארץ ישראל נהגו לתקוע תשר"ת מפני שהוא זכר ליובל, ובח"ל תקיעה אחת מאחר והיובל לא נוהג בחו"ל. התקיעה האחת היא לבלבל את השטן. נימוק זה מופיע בחלק מהמקורות הללו. בהגהות מימוניות בסוף הל' יו"כ כותב שתוקעים תקיעה אחת בשל

לשאלה מדוע אין חוששים לכך שיעבירו את השופר ד' אמות ברשות הרבים, שהרי מחשש זה לא תוקעים בשופר בשבת? ועל כך השיב ר"י הלוי שהתקיעה במוצאי יום כיפור היא זכר ליובל ותוקעים תקיעה אחת בלבד, ולכן לא גזרו כמו בראש השנה, בה חובה מהתורה לתקוע שלושים תקיעות (או אף תשע בלבד - רש"ש שם). רבנו שמואל שם בתוס' מתרץ אחרת, ולפי דבריו בראש השנה החשש הוא שיעביר ביום עצמו, ואז יעבור על איסור מהתורה, אך במוצאי יום כיפור גם אם יעביר ארבע אמות ברשות הרבים יעבור רק על איסור דרבנן, ואין גוזרים גזירה לגזירה. לא ברור אם רבנו שמואל מסכים עם ר"י הלוי באשר למהות התקיעות במוצאי יום כיפור.

ר' עקיבא איגר בגליון הש"ס במגילה שם, מפנה לדברי התוס' בשבת קיד, ב בד"ה ואמאי, הסובר אחרת. לדברי ר"י:

מה שתוקעים במוצאי יום כיפור אינו אלא להודיע שהוא לילה, ויאכילו את בניהם שהתענו, וגם להכין סעודת מוצאי יום כיפור שהיא כעין יום טוב... לא כמחזורים שכתוב בהן שהתקיעה היא זכר ליובל. כי למה תוקעין בכל שנה ושנה, וכי היה היובל בכל שנה ושנה? לדברי ר"י מסתבר שתקיעות אלו הם ענין טכני בלבד, הודעה על סיום הצום. בהגהות מימוניות בסוף הל' שביתת עשור מוסיף עוד שאם התקיעה היא זכר ליובל, היה צריך לתקוע ביום כיפור עצמו, ולא במוצאי יום כיפור.

רב האי גאון שם משיב בעצם לטענת התוס', ולפי דבריו: "לפי שאינו ברור חשבון זמן היובל התקינו בכל שנה ושנה זכר ליובל". כך כותב גם באבודרהם בסדר תפילות יום כיפור, ובשו"ת מן השמים סי' פד³. מדברי רב האי עולה שאנו מקיימים זכר ליובל בכל שנה על אף שהיובל עצמו נהג פעם בחמישים שנה.

יתכן שהתקנה לתקוע מדי שנה ולא רק בשנת החמישים, קשורה למצוה נוספת הקשורה ליובל, וגם לה אין כל זכר בזמננו. בויקרא כה, ח נאמר: "וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים, והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה". בית דין מצווים לספור בתחילת כל שנה את מנין השנה לשנות השמיטה והיובל. כך כותב הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה קמ וקסא ובהל' שמיטה ויובל י, א, וכן כתב החינוך במצוה של. בית הדין היה סופר בתחילת כל שנה כדרך שסופרים ספירת העומר⁴. בערוך השולחן העתיד בהל' שמיטה ויובל סימן ל סעיף ו כותב, שהספירה היתה ביום ראש השנה ולא בליל ראש השנה, מאחר והספירה הוקשה לתקיעה שהיא ביום. בשנת החמישים מצווה התורה לתקוע בשופר ביום הכיפורים ובכך לקדש את השנה, ומצוה זו גם כן מוטלת לכתחילה על בית הדין. כך כתבו הרמב"ם והחינוך (שם). שתי המצוות הללו תלויות זו בזו, וכשבית הדין לא ספרו במשך ארבעים ותשע שנה, ולא קדשו את שנת החמישים, לא נהג היובל⁵. יתכן שתקיעת השופר מדי שנה באה להזכיר גם את מצות הספירה שהיתה נוהגת מדי שנה על ידי בית הדין, ושהיא עצמה הוקשה לשופר. יש להוסיף עוד שמלבד מצות הספירה שהיתה נוהגת בכל ראש השנה היו תוקעים גם בשופר של ראש השנה, ואמנם מצות השופר בראש השנה מסורה לכל, ולא רק לבית הדין, אך אף על פי כן היתה מעלה מיוחדת

דברי חז"ל (מועד קטן ט, א) האומרים שבמוצאי יו"כ יצאה בת קול בעת חנוכת הבית אצל שלמה ואמרה לך אכול בשמחה לחמך. בערוך השולחן או"ח סי' תרכג, ח כותב שיש התוקעים תשר"ת ומנהג לתקוע תקיעה אחת "והוא סימן טוב לבשר לנו כי הקב"ה קבל תפילותינו".

³ בבירור דברי רב האי הללו עסק רב יהודה גרשוני, "תקיעת שופר ביובל", קול צופיך עמ' רעז-רפג.

⁴ כך כותבים התוס' במנחות סה, ב בד"ה וספרתם; תוס' בכתובות עב, א בד"ה וספרה; החינוך במצוה של, והמנ"ח שם אות א. הרמב"ן לויקרא כג, טו מסתפק אם בית הדין היה מברך על ספירה זו כדרך שמברכים על ספירת העומר.

⁵ כך האריך להוכיח ר' חיים מבריסק בהל' שמיטה ויובל י, א. ע"ע הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, משנת יעבץ, יו"ד סימן כה; הרב יהודה גרשוני, קול צופיך, עמ' רפד-רפט; הרב משה צבי נריה, ענבי פתחיה עמ' 96-100.

לתקיעה במקום בו ישב בית הדין, שם תקעו תמיד, גם כשראש השנה חל בשבת, וכדברי הרמב"ם בהל' שופר ב, ח-ט.

ג. איסור מלאכה במשך שנתיים

התוס' בגיטין לו, ב בד"ה ותקון, אשר עורר את הענין מדוע לא תיקנו זכר ליובל, משיב: משום דאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה, ליאסר בעבודת קרקע שתי שנים רצופות. מדברי התוס' הללו עולה שהיה מקום לתקן זכר ליובל, אך לא במה שקשור לעבודות קרקע. אמנם כך היה כשנהגו שמיטות ויובלות מהתורה - השנה הארבעים ותשע היתה שנת שמיטה, ובה נאסרו מלאכות קרקע, וגם בשנה שאחריה, שנת היובל, נאסרו מלאכות הקרקע - אלא שאם מדובר על תקנה של חכמים שענינה זכר למצוה, אזי אין מתקנים תקנה שמקשה על הציבור. בדברי התוס' דן בשו"ת הרלב"ח קמב (בנצר השני והנצר השלישי) בתשובה שבה הוא עוסק במנין שנות השמיטה. דברי התוס' הללו מופיעים גם בסמ"ע, ובאורים בשו"ע חו"מ סז ס"ק ב, המוסיפים שהברכה שהשנה הארבעים ושמונה תעשה תבואה שתספיק לשלוש השנים הבאות (ויקרא כה, כא-כב), לא חלה כשהמצוה לא מהתורה. כך כותב גם ר' יעקב עמדין בגיטין לו, ב. ישנה מחלוקת תנאים בשאלה איך למנות את מנין שנות השמיטה והיובל. דיון זה מופיע בגמ' בראש השנה ט, א, ובנדרים סא, א:

"וקדשתם את שנת החמשים שנה" (ויקרא כה, י) - שנת החמשים אתה מונה, ואי אתה מונה שנת חמשים ואחת, מכאן אמרו: יובל אינו עולה למנין שבוע; רבי יהודה אומר: יובל עולה למנין שבוע.

לחכמים שנת היובל היא שנת החמישים ואין היא עולה למנין שבע השמיטות שלאחריה, דהיינו שבמאה שנה יש ארבע עשרה שמיטות ושני יובלות - השנה הארבעים ותשע היא שמיטה והחמישים היא יובל, וכן השנה התשעים ותשע היא שמיטה והמאה היא יובל. לפיר' יהודה, שנת החמישים עולה לכאן ולכאן. שנת החמישים היא היובל של ארבעים ותשע השנים שקדמו, והיא השנה הראשונה של מנין השמיטה הבאה. היובל הבא יחול אפוא לאחר ארבעים ותשע שנה. ישנה שיטה אחרת בהבנת דברי ר' יהודה היא בירושלמי בקידושין פ"א ה"ב:

היובל עולה כמנין שני שבוע, פעמים שהוא בא באמצע שני שבוע.

לשיטה זו שנת היובל איננה עולה למנין היובל הבא, אך היא עולה למנין השמיטה הבאה. היובל הראשון הוא ראשון לשמיטה הבאה, ויש לספור משם שבע שבע שנים לשנות השמיטה. במקביל יש לספור עוד ארבעים ותשע שנה מסיום שנת היובל הקודמת, והשנה החמשים היא שנת היובל הבאה. יוצא אפוא ששנת החמישים היא שנה שניה של שמיטה, היובל השלישי יהיה בשנה שלישית לשמיטה, וכן הלאה. רק לאחר שבעה יובלות, 350 שנה, נוצר מצב שבו שוב שמיטה ויובל רצופות.⁶

מבחינה מעשית, אנו פוסקים כיום כשיטת ר' יהודה כפי שהיא מופיעה בבבלי. למעשה אין מנין יובלות בפני עצמן, ומכאן שמבחינת המנין יש רק שמיטות. יש הסוברים מלכתחילה כשיטת ר' יהודה. כך פוסק התוס' בראש השנה ט, א בד"ה ולאפוקי, והתוס' בעבודה זרה ט, ב בד"ה האי, וכך היא פסיקת הגאונים. ויש הסוברים לכתחילה כחכמים, ואם כן בזמן שהיובל נהג מנו את השנים לפי מחזוריים של חמשים שנה, אך גם הם מודים שאין למנות יובלות לאחר חורבן בית שני.

⁶ הסבר זה מופיע באורים סז ס"ק ב, וכתב עליו הרב ראובן מרגליות בשערי זוהר לנדרים סא, א שחשבונו לא ברור. אך כאמור החשבון פשוט. בסיכום הדעות השונות עיין בספרו של הרב ש"י זיין לאור ההלכה עמ' פו-פח.

כשיטה זו כתבו רש"י בערכין לב, ב בד"ה מנו, ור"ת בתוס' בגיטין לו, א בד"ה בזמן. הרמב"ן חלוק עליהם שם, ולפי דבריו מנו יובלות בבית שני מדבריהם. כך גם הראב"ד (יט, א ברי"ף בגיטין), הר"ן והמאירי. בשיטה לרבנו יחיאל מפריז למועד קטן (ב, ב) מובא בשם ר"ת שגם בזמן הזה נוהג יובל מדבריהם, וגם הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל י, ג-ד, שסבר שיש למנות יובלות אף לאחר חורבן בית שני, מקבל את שיטת הגאונים, שאין למנות כיום יובלות.⁷

יוצא אם כן, שבכל מקרה אין מצב בו לאחר החורבן ייאסרו שתי שנים רצופות בעבודת אדמה, מפני שאין היובל נמנה בפני עצמו. דברי התוס' בנויים אם כן על ההנחה שפוסקים כמו חכמים בעוד שרוב הפוסקים נוקטים כר' יהודה. שאלה זו שואל גם האורים בסי' סז ס"ק ב. נצטרך לומר שתוס' זה חולק על בעלי התוס' האחרים הפוסקים כר' יהודה, ופוסק כחכמים, ולא רק זאת, אלא שאף סבר שהיה מקום לתקן זכר ליובל גם בזמן הזה בעבודת אדמה, אלמלי הקושי שבדבר.

ד. כשביעית לא נוהגת כלל

בספר התרומות שער מה, ד מביא את דברי בעל המאור, הסובר שאין שביעית נוהגת בזמן הזה כלל, לא שמיטת קרקעות ולא שמיטת כספים. הסיבה היא: "תמה על עצמך למה יתקינו זכר לשמיטה ולא יתקינו זכר ליובל?", לפי דברי בעל המאור אין בסיס כלל לשאלת התוס' מדוע לא עושים זכר ליובל, כשם שעושים זכר לשביעית. בגידולי תרומה (שם אות ד) כותב שבעל המאור לא מקבל גם באופן עקרוני את תירוצו של התוס' לשאלתו. וזאת מפני שהכלל שאין גוזרים גזירה על הציבור שאין הוא יכול לעמוד בה, זהו רק בגזירה חדשה שלא היתה מעולם. אך כאשר גוזרים גזירה שיסודה בדאורייתא, וכך עשו מאות שנים ועמדו בזה, על זה לא נאמר כלל זה.

מדברי בעל גידולי תרומה עולה שהוא מבין את תשובת תוס' כהימנעות מגזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה. אך יש להעיר ששאלת תוס' היתה שיתקנו "זכר ליובל" כשם ש"תקנו זכר לשביעית" (גיטין לו, ב), והתוס' בתשובתו לא התכוון לומר שאיסור עבודת קרקע במשך שנתים יהיה גזירה. לפי התוס' כל הענין הוא תקנה ולא גזירה. יש להבחין הבדל מהותי בין גזירה לתקנה, וכדברי הרמב"ם (בהקדמתו למשנה עמ' מ-מב הוצאת מוסד הרב קוק) האומר שגזירה היא סייג, על מנת להרחיק מעבירה, ועל זה חל הכלל שעל הציבור לעמוד בו ולקבל גזירה זו. תקנה מטרתה אחרת. תקנה ומנהג אלו דברים הנוהגים בין אדם לחברו, שאין בם תוספת או גרעון למצוה, או דברים שהם לתועלת בני אדם בדברי תורה. כאן זוהי תקנה שנועדה להזכיר את מצות יובל - "לתועלת בני אדם בדברי תורה", אלא שאם הדבר לא מחויב מדיני התורה, לא רצו חכמים לתקן תקנה שתכביד על בני האדם (למרות שאם כן היו מתקנים זאת הציבור היה עומד בזה, כמו שעמדו בזה בזמן שישראל על אדמתם).

הסמ"ע בחו"מ סז ס"ק ב, כותב הסבר משלו, ולפי דבריו כיון שזו מצוה התלויה בארץ לא נוהג דבר ממנה בחו"ל, ממילא גם בארץ לא תיקנו דבר, בעוד ששמיטת כספים, שהיא מצוה שבגוף, נוהגת בין בארץ בין בחו"ל, ולכן תקנו לה זכר. האורים שם כותב שדבריו דחוקים (שהרי גם שמיטת קרקעות היא רק בארץ, ותקנו לה זכר).⁸ האורים עצמו מתרץ שכיון ששמיטת קרקעות נוהגת בארץ לא רצו להפריד בינה ובין שמיטת כספים, אך יובל שבטל מכל וכל לא תקנו חז"ל. דברים ברוח זו כותב המהרש"א, והמהר"ם שיף בגיטין לו, ב. הסבר נוסף כותב האורים ששמיטת

⁷ דיון בשיטת הרמב"ם בהקשר זה, ראה: הרא"ה קוק, שבת הארץ, מבוא פרק ה (עמ' טז); וכן, משפט כהן סי' נח עמ' ככ-קכא; הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה עמ' פג-פד.
⁸ דיון מורחב בדברי הסמ"ע, ראה: הרב משולם ראטה, שו"ת קול מבשר סי' ס.

כספים היא בשב ואל תעשה מאחר שמפקירים ממון, בעוד שיובל הוא בקום ועשה שהרי צריך להחזיר את השדה לבעליו, וכיון שכך לא רצו חז"ל לתקן. המכנה המשותף לכל ההסברים הללו הוא נסיון למצוא הבחנה בין שמיטת קרקעות וכספים, לבין יובל.

ה. זכר ליובל כיום

כאמור, אין יובל נוהג לאחר החורבן לדעת רוב הפוסקים, וכן לא קבעו כל זכר ליובל. האם יש מקום, להדגיש את האפשרויות שהועלו כזכר ליובל, כגון הדגשת העובדה שתקיעת השופר במוצאי יום כיפור היא זכר ליובל, על מנת לעורר את זכרה של מצות יובל?
הרמב"ן בחידושו לגיטין (לו, א בד"ה הא דתניא), שולל את האפשרות שקידשו יובל לאחר החורבן, וכותב:

שאינו במשמע שקידשו יובל מדבריהם לאחר החורבן, שהרי הארץ חרבה ושממה, ואין ישראל עליה אלא כעבד שלן באכסניא, ולמה יחזרו שדות ובתי ערי חומה וינהגו בעבדים, והם עבדים לעבדים. אבל בימי הבית הוא שנהגו בו.

דברי הרמב"ן צוינו גם בר"ן בחידושו לעבודה זרה ט, ב. לאחר חורבן בית שני, נתדלדל הישוב היהודי בארץ, ויהודים שישבו בארץ, חיו תחת ריבונות זרה. בשו"ת שאילת דוד מקרלין (חידושי שביעית דף יז) כותב שלאחר החורבן לא עשו זכר ליובל מאחר שצריך תנאים רבים, וצריך מעשה לקרוא "דרור" וחששו מהמושלים.

אך מלפני יותר ממאה שנה, החל עם ישראל לשוב לארצו, ובשנת תש"ח קמה מדינה יהודית ריבונית בארץ ישראל. אמנם לא כל ארץ ישראל בידינו, אין לנו מקדש, אך בכל זאת החל תהליך של שיבה לארץ. כיום הארץ מיושבת ופוריה, ואיננו מרגישים בה כעבדים הלנים באכסניא, ולא כעבדים לעבדים, אלא כעם ששב לארצו לאחר שנות גלות ארוכות, מממש את ריבונותו עם כל הקשיים הכרוכים בכך, מיישב את הארץ, מפריח את השממה, בונה ישובים וערים, תעשייה וחקלאות, והארץ ב"ה מאירה לנו פנים. אין לך קץ מגולה מזה. אכן, לא ניתן לקיים את מצות יובל בשלמותה מאחר שהיובל מתקיים בזמן "שכל יושביה עליה - ולא בזמן שגלו מקצתן" (ערכין לב, ב), "בהיותה מבונה בכל תכסיסה, ברום עילויה המדיני כשכל יושביה עליה" (הרא"ה קוק הקדמה לשבת הארץ עמ' י-יא). קיום היובל במלואו, זהו ביטוי לחיים שלמים של עם ישראל בארצו - מקדש, סנהדרין וממלכה. חלק נכבד מקיום המצוות תלוי במקדש וביובל, וכשכל עם ישראל בארץ וריבון בה, שבה השכינה לארץ במלואה. מוטל עלינו לבדוק, מה בכל זאת ניתן לעשות להשבת משהו ממצוות היובל, גם במציאות חסרה כל עוד לא "כל יושביה עליה"⁹.

תקיעת השופר ביובל, היא קריאת דרור שמשמעותה חופש, עצמאות וחירות. "קראו הכתוב יובל... על הדרור... שיהיו כולם בני חורין לדור בכל מקום שירצו, ואמר "יובל היא", שבה יובל כל איש אל אחוזתו, ואל משפחתו יובילוהו רגליו מרחוק לגור" (רמב"ן לויקרא כה, י). עם ישראל החל לשוב ולדור בארצו, ותקיעת השופר ביום הכיפורים היא ביטוי לחרות זו. התקיעה היא ביטוי לחרות אישית, וכדברי הלבוש באו"ח סימן תרכג:

סימן לחרות, כי ביום הזה נעשו הנשמות חירות מעבירות, גם הגופות נשתחררו משעבוד עונשין.

⁹ נסיון לעצב חוק יובל במדינת ישראל, עיין במאמרו של ר' דב רוזן, ממלכת כהנים וגוי קדוש, "משנת היובל", עמ' 276-289, והתייחסות עורך הספר הרב יהודה שביב להצעה שם בעמ' 289-290.

והתקיעה היא גם ביטוי לחירות לאומית, וכדברי בעל התניא בליקוטי תורה לראש השנה ס, ב: עיקר שופר נאמר בתורה גבי יובל, ביום כיפור של שנת יובל... והענין שהוא בבחינת שופר גדול, כי ענין יציאת העבדים לחירות היינו על ידי גילוי מבחינת עלמא דחירו... והוא מעין הגילוי שיהיה לעתיד לבוא. ועכשיו שבעוונותינו חרב בית המקדש, אף על פי כן יש לנו יום כיפור שבו מאיר בחינת עלמא דחירו, בחינת יובל, ולכן תוקעים ביום כיפור אחר נעילה תקיעה אחת, והוא מבחינת שופר גדול¹⁰.

תקיעת שופר במוצאי יום כיפור שימשה נושא לעימות ולויכוח לאומי עוד בשנים שלפני קום המדינה. כידוע, לא איפשר המנדט הבריטי לתקוע בסיום תפילת נעילה ליד הכותל, ואף העמידו שוטרים וחיילים לתפוס את התוקע. זכור לטוב הרב משה צבי סגל, שלא ויתר, ועל אפם וחמתם של הבריטים תקע. הוא נעצר מיד, והראי"ה קוק הודיע לשלטונות הבריטים שהוא לא יפסיק לצום, עד לשחרורו. האיום עזר, והוא שוחרר¹¹. הרב סגל הסביר את מעשהו: "האם אפשר לוותר על התקיעה המסמלת את גאולת ישראל?... התקיעה הזאת היתה מאותות המרי המרד והמלחמה שהתפשטה והלכה¹², עד שזכינו לשחרור ארץ ישראל מידי הכובש האנגלי" (דור ודור מהרב מ"צ סגל עמ' 92-93).

הרב"ם בהל' שמיטה ויובל יב, טז פוסק, שכשייכנסו לארץ בביאה שלישית יתחילו למנות שמיטים ויובלות מחדש¹³, ויש מקום לברר מהם התנאים הנדרשים, ובאיזה שלב תקרא ביאתנו כיום לארץ ישראל ביאה שלישית¹⁴. אך מן הראוי להדגיש את ערך התקיעה במוצאי יו"כ עם התחלת שיבתנו לארץ מהבחינה הלאומית והחינוכית¹⁵.

מה שישראל מכינים עצמם באמונה וצפיית ישועה לאורו של משיח וחזרת קדושת ארץ ישראל על מכונה, שאז ישובו השמיטים והיובלות כדינם, מאורה זו, יונקין כל התיקונים שנעשים בעולמות העליונים בכל מדרגותיהם (הראי"ה קוק, אגרות הראיה ב' עמ' קצה).

¹⁰ הרחבת דברים בענין זה ראה: הרב עוזי קלכהיים, שירת אומה לארצה, עמ' קעא-קעח, שיג-שיז; הרב ישעיהו הדרי, שבת ומועד בשביעית, עמ' 389-397.

¹¹ הרב משה צבי נריה, לקוטי הראיה, עמ' 454-455. סקירה על תקיעות השופר במוצאי יום כיפור ליד הכותל, ועל המנהג לשיר "התקוה" במספר בתי כנסת עם סיום הצום עיין במאמרו של ד"ר אהרון ארנד, דף שבועי אוניברסיטת בר אילן, פרשת וילך ויום הכיפורים תשנ"ט מס' 255. עוד על תוקע אחר בכותל בזמן המנדט הבריטי, שמחה רז, צדיק יסוד עולם עמ' 364. בנו של הרב מ"צ סגל, ר' עמישר סגל תושב העיר העתיקה בירושלים, עומד להוציא ספר על כל התוקעים בכותל במוצאי יו"כ בתקופת השלטון הבריטי בארץ.

¹² ביחס לתקיעת שופר בראש השנה, מצינו שהרומאים ראו בכך אות מרי. בירושלמי בראש השנה פ"ד ה"ח נאמר שתוקעים במוסף מאחר שבתחילה היו תוקעים בשחרית אך השונאים חשבו שהם עולים עליהם למלחמה, ולכן העבירו זאת למוסף, לאחר שהשונאים הלכו. נימוק זה נזכר בקצרה גם בבבלי בראש השנה לב, ב ועיי"ש בהסבר התוס' בד"ה בשעת. על גזירות בתקופות מאוחרות יותר שלא לתקוע בשופר ברה"ה עד קרוב מאד לזמננו, בתימן ובפרס עיין: שלמה אשכנזי, דור דור ומנהגיו, מאת עמ' 55-58.

¹³ בשיטת הרב"ם בענין זה עסק הרב יהודה הלוי עמיחי, ספר התורה והארץ, חלק ו עמ' 490-493.

¹⁴ עיין במאמר "מדינת ישראל, וחייב מצוות התלויות בארץ מהתורה" בספר זה.

¹⁵ הצעה זו, לתת תוקף ומשמעות לתקיעת שופר במוצאי יום כיפור במדינת ישראל, העלה כבר הרב מרדכי פוגלמן, שו"ת בית מרדכי סי' לז (הובאו דבריו לעיל בהע' 2), אך לפי דבריו יש לעשות כן במשך כל השנים ללא קשר מיוחד לסיום שבע שמיטות מלאות.